

НЕОФІЦІЙНІ ІМЕНУВАННЯ СВІТСЬКИХ ФЕОДАЛІВ У РАДЗИВІЛІВСЬКОМУ І ЛАВРЕНТІВСЬКОМУ ЛІТОПИСАХ

Анотація. Стаття присвячена аналізу відтопонімних і відантропонімних неофіційних іменувань світських феодалів Київської Русі. Реконструйовано зв'язки між неофіційними іменуваннями і реальними особами, з'ясовано функціональне призначення та мотиваційну основу неофіційних сімейно-родових та індивідуальних іменувань. Простежено формування антропонімної норми на рівні відтопонімних неофіційних іменувань князів.

Ключові слова: неофіційні іменування, Київська Русь, князь, літопис.

Історичний ракурс дослідження неофіційних іменувань осіб, про яких ідеться в писемних пам'ятках давніх періодів, має специфіку порівняно з проведенням дослідження неофіційних іменувань на сучасному матеріалі (художні та ін. тексти, результати опитування тощо). Вивченню антропонімних іменувань у діахронічному аспекті присвячено праці таких учених, як Л. О. Белей (українська літературно-художня антропонімія XVIII–XX ст.), Н. І. Рувьова (антропонімія Західного Поділля кінця XVIII–XX ст.), Н. Ф. Попович (антропонімія української драматургії XIX–XX ст.), О. М. Селіщев (походження російських прізвищ, імен, прізвищ), О. М. Мирославська (давньоруські імена і прізвища), В. К. Чичагов (російські імена, по батькові, прізвища XV–XVII ст.), А. Сич (російські антропоніми XV–XVI ст.), В. І. Тагунова, М. К. Фролов (російські прізвища XVII–XVIII ст.) та ін. Незважаючи на те, що антропонімія давніх східнослов'янських пам'яток привертала увагу лінгвістів, істориків, літературознавців, досі бракує її системного опису. Неофіційні іменування осіб – жителів Київської Русі становлять особливий сектор у структурі мовної картини світу Східної Славії раннього Середньовіччя, його реконструкція входить до актуальних завдань історичної лексикології та когнітології. У статті ставимо за мету виявити і проаналізувати відтопонімні та відантропонімні неофіційні іменування світських феодалів Київської Русі, про яких ідеться в писемних пам'ятках XI–XIII ст. Передбачається реконструювати зв'язки між неофіційними іменуваннями і реальними особами, з'ясувати функціональне призначення та мотиваційну основу неофіційних іменувань. Джерелом матеріалу слугують Радзивілівський та Лаврентіївський літописи (до складу Лаврентіївського літопису входять «Повість минулих літ», Суздальський літопис за Лаврентіївським списком, Суздальський літопис за Академічним списком).

Серед різноманітних у структурному та генетичному плані неофіційних іменувань осіб у Радзивілівському і Лаврентіївському літописах значний відсоток становлять відтопонімні та відантро-

понімні іменування представників княжого роду. Описуючи діяльність князя, літописці в переважній більшості випадків обмежувалися називанням їхніх офіційних імен: «не поступи ни **Улезь** на Мстислава. ни Мстиславъ на **Улега**» [*1096, ПВЛ-1, арк. 86–86 зв.] тощо. У літописних некрологічних записах XI ст. у «Повісті минулих літ» за Лаврентіївським списком виявлені різні варіанти іменувань князя. Найчастіше поряд з іменем померлого називається ім'я його батька, використовуються антропонімна формула «Володимерь с(ы)нь **Арославль**»: «Престависа **Всеславъ** с(ы)нь **Изаславль**» [*1003, ПВЛ-1, арк. 44 зв.]; «Престависа **Володимерь** с(ы)нь **Арославль**» [*1052, ПВЛ-1, арк. 54 зв.]; «Престависа **Вачеславъ** с(ы)нь **Арославль**» [*1056, ПВЛ-1, арк. 55]. Іноді наявне лише ім'я князя: «Оумершу **Рюрикови**» [*879, ПВЛ-1, арк. 8]; «Володимеру бо разболѣвшюса <...> и скончася» [*1015, ПВЛ-1, арк. 44 зв.]. Ще рідше вказуються ім'я та по батькові: «Мстиславичь. Соустафши оумре» [*1083, ПВЛ-1, арк. 51].

У літописних записах XII ст. розмаїття форм представлення князя зберігається: «Престависа **Мстиславъ** с(ы)нь **Володимерь**» [*1132, ЛС-1, арк. 100]; «Престависа <...> **кнѣзь** **Мстиславъ** **Ростиславичь**» [*1179, ЛС-1, арк. 181] тощо. Некролог починає доповнюватися інформацією про те, на якій території князувала висока особа: «Престависа **Всеславъ** **Половцьскый кнѣзь**» [*1101, ПВЛ-1, арк. 92 зв.]; «Престависа **кнѣзь** **Полотьскый Борисъ**» [*1128, ЛС-1, арк. 99 зв.]; «Престависа **благовѣрный кнѣзь** **Киевскыи Глѣбъ** **Гургевичъ**» [*1172, ЛР, арк. 136]. У XII ст. накреслюється певна тенденція: компонент «по батькові» спорадично заміщується неофіційним іменуванням відтопонімного типу. У кінці XII ст. і впродовж XIII ст. формули «**престависа** **Всеславъ** **Киевскый кнѣзь**» і «**престависа** **Киевскый кнѣзь** **Всеславъ**» дедалі частіше поступаються місцем формулі «**престависа** **кнѣзь** **Всеславъ** **Киевскый**». Сполучення **Всеславъ** **Киевскый** має статус неофіційного іменування, в якому перший компонент – офіційне ім'я князя, а другий – неофіційне відтопонімне іменування. Спостерігається співіс-

нування двох основних варіантів антропонічних формул представлення князя в некрологах: (А) «Престависа князь Д(а)в(ы)дъ Смолинскій» [*1198, ЛС-1, арк. 140 зв.]; «Престависа князь Ярославъ Черниговскій» [*1200, ЛС-1, арк. 140]; «Престав(с)а князь Олегъ Рязанскій» [*1258, ЛС-1, арк. 167]; (Б) «Престависа князь Черниговскій Игорьъ» [*1202, ЛС-1, арк. 141 зв.]; «Престависа Рюрикъ Ростислави(ч). кня(з)в(ы) Киевскыи. княжа Черниговъ» [*1215, ЛС-1, арк. 149 зв.]. Межі цього переходу ще хиткі, є варіювання всередині синтагми: пор. «оубьенъ бы(с) Михалко Черниговскій» [*1246, ЛСа-1, арк. 246 зв., ствб. 523] і «Михаило кня(з)в(ы) Черниговскій» [*1246, ЛСа-1, арк. 165, ствб. 471]; пор. «оу Мѣромъскаго Ярослава» [*1248, ЛСа-1, 246 зв., ствб. 523] і «оу Ярослава оу Муромского княза» [*1248, ЛСа-1, 165 зв., ствб. 471]. Паралельне використання двох антропонічних формул свідчить не про відсутність норми, а про її формування, становлення. При цьому процес вибору варіанта пов'язаний з адаптацією тексту до жанрових вимог і законів літературного етикету. Відтопонічний ад'єктив набуває статусу неофіційного іменування, наближеного до офіційного іменититулу. Таке відтопонічне іменування не є абсолютно нейтральним, імпліцитно в ньому присутня позитивна оцінка, вираження поваги, підкреслення значущості особи.

Протягом життя представник княжого роду, як правило, змінював декілька місць князювання. Напр., Мстислав Мстиславич з 1207 р до 1226 р. був князем трипільським, торчеським, торопечським, новгородським, галицьким [1, с. 523]. Але за ним закріпилося тільки одне відтопонічне неофіційне іменування – Мстислав Галицький: «кн(а)зь Мстиславъ Галицькій пребродиса Днѣпръ» [*1223, ЛСа-1, арк. 231 зв.]. Відтопонічний ад'єктив Галицький закріпився також і за кн. Романом, який так само, як Мстислав, був не тільки галицьким князем (Роман князював також у Новгороді, Володимирі, Києві): «ходиша Роустии кн(а)зи на Половци <...> Роман Галицкій» [*1208, ЛС-1, арк. 245]; «Иде Ром(а)нъ Галицьскій на ляхы» [*1206, ЛС-1, арк. 143 зв.]. Роман (Борис) Мстиславич, син в. кн. Мстислава Ізяславича, був галицьким князем з 1199 р. до 1205 р. († 1205).

Поряд з іменем князя відтопонічний ад'єктив виконує розрізнявальну функцію. На арк. 231 зв. Суздальського літопису за Академічним списком згадується Мстислав Галицький: «кн(а)зь Мстиславъ Галицькій» [*1223, ЛСа-1, арк. 231 зв.]. На наступному арк. 232 йдеться ще про трьох Мстиславів: «и рекшимъ молодымъ кн(а)земъ Мъстиславе. и дрѣгыи Мъстиславе. не стоита поидем противѣ имъ. преидоша же вси люди и кн(а)зи вси. и Мъстиславъ Чернѣговскій рѣкъ Днѣпръ» [*1223, ЛСа-1, арк. 232]. Ідентифікація перших двох Мстиславів потребує вивчення ши-

рокого контексту й окремого розгляду. Стосовно третього Мстислава літописець вводить у текст уточнення Чернѣговскій, яке разом з іменем утворює неофіційне іменування князя Мстислава (Пантелеймона) Святославича, сина в. кн. Святослава Всеволодовича. Чернігівським князем Мстислав Святославич був з 1216 р. до 1123 р. У травні 1223 р. він загинув у битві на р. Калці.

У Лаврентіївському і Радзивілівському літописах представлені неофіційні відантропонічні іменування, в основі яких лежить ім'я одного з родичів особи. Досить часто трапляються сімейно-родові іменування, утворені від імені князя – голови роду: «Ольговичи», «Володимиричи», «Всеславичи», «Ростиславичи» та ін. «Почаша оятя Оговичи (у ркп. так!). рать въздвизати <...> [И]здыоша противу имъ Володимиричи <...> вскоре побегоша половци Огович(и), погнаша по них Володимирич(и) дружина лучшая» [*1135, ЛР, арк. 167] – тут неофіційне іменування «Ольговичи» вжите щодо нащадків чернігівського князя Олега Святославича, а іменування «Володимиричи» – нащадків Володимира Мономаха. Введення в літописну хроніку сімейно-родових іменувань є стилістичним прийомом, який акцентував роль не окремих осіб, а сімейного клану, княжої династії в цілому.

У межах одного літопису в статтях одного періоду неофіційне іменування нащадків одного князя може збігатися з іменуванням нащадків іншого князя. Так, у Радзивілівському літописі під *1174 р. згадуються «Ростиславичи» – нащадки смоленського, а потім київського князя Ростислава Мстиславича: «не покорящимся Ростиславичемъ кн(я)зю Андрѣю и в воли его не ходяще» [*1174, ЛР, арк. 212–212 зв.]. Під *1175 р. і *1176 р. у літописі знову йдеться про Ростиславичів: «потом володимирци, утвердившес(я) с Ростиславич(е)ма кр(е)стнымъ целованиемъ» [*1175, ЛР, арк. 218]; «Седяще Ростиславич(е)мъ. в кн(я)жении земля Ростовская» [*1176, ЛР, арк. 218 зв.; т. с. *1176, ЛС-1, арк. 126 зв.]. Проте йдеться вже про нащадків переяславського князя Ростислава Георгійовича.

Трапляються іменування, які також утворені від імені князя, але позначають не його нащадків, а військову дружину, найближче оточення: «И стояша Всеволод на Днепрѣ, и посла брат(а) своего С(вя)тосл(а)ва к Переяславлю с полки, и устретоша Андрѣева дружина, и бившас(я) с ними, и поможе б(о)гъ Андрѣевичемъ на С(вя)тославомъ, и гониша по них до Коране, а дале не пусти Андрѣи дружины» [*1139, ЛР, арк. 170 зв.]; «и поидоша Мстиславичи <...> не доѣхавше Мстиславичи, повергоша стягъ и побегоша» [*1176, ЛР, арк. 219 зв.]. Згадувані літописцем «Андрѣевичи» позначають дружину володимирського князя Андрія Володимировича, сина кн. Володимира Всеволодовича, а «Мстиславичи» – дружину кн. Мстислава Ростиславича, сина кн. Ростислава Георгійовича Суздальського.

Процес ідентифікації осіб, необхідний, зокрема, для експлікації фрагмента «соціально-етична оцінка особи» мовної картини світу часів Київської Русі, ускладнюється не тільки тим, що неофіційні іменування нащадків князя та неофіційні іменування дружини князя нерідко утворені за однією моделлю. Реконструкцію фрагментів мовної картини світу уповільнюють також випадки, коли одне й те саме іменування належить різним особам. «*Ольговичи*» – нащадки чернігівського князя Олега Святославича († 1115) фігурують в Лаврентіївському літописі, починаючи з *1127 р. і аж до *1210 р. «*Половци не взе(м)ше вѣсти Шлговичь*» [*1127, ЛС-1, арк. 98 зв.] – контекст показує, що серед Ольговичів був син кн. Олега Святославича Всеволод (Кирило) Ольгович (на той час чернігівський князь). Можна припустити, що, крім Всеволода, там були його брати Ігор, Гліб, Святослав. Іменування «*Ольговичи*», «*Володимиричи*» і под. використовувалися на позначення не тільки синів, а й внуків і правнуків голови роду. Під *1210 р. знову згадуються «*Ольговичи*»: «*и вси Шлговичи проса мира*» [*1210, ЛС-1, арк. 148]. Але слід брати до уваги, що між записами *1127 р. і *1210 р. майже сто років, і тому серед Ольговичів, які діяли в *1210 р., не міг бути жоден з названих вище синів Олега Святославича.

Відантропонімі неофіційні іменування в літописах представлені не тільки колективними, а й індивідуальними іменуваннями, з-поміж яких особливе місце належить андронімам – іменуванням княгині за іменем князя. Навіть саме слово *княгыни* хоча й використовувалося на позначення княжого титулу, але насамперед мало значення 'дружина князя'. Суворо ієрархічний характер репрезентації княжих осіб у літописах [2, с. 276–299] переконливо демонструє залежний статус княгині. У літописі ім'я княгині стоїть після імені князя, у записі про її смерть обов'язково відзначається, чиєю дружиною вона була. У складі двокомпонентного неофіційного іменування *Глѣбовая Гуревича* (*Глѣбова Гуревича*) зафіксований андронім *Глѣбовая*: «*преставис(я) Глѣбовая Гуревича*» [*1154, ЛР, арк. 197 зв.]; «*престависа Глѣбова Гуревича*» [*1154, ЛС-1, арк. 114]. Ідеться про першу дружину отруєного киянами переяславського, потім київського князя Гліба Георгійовича (сина в. кн. Георгія Володимировича). Офіційне ім'я княгині не збереглося.

Під *1176 р. міститься пропріальне ім'я «*Ростиславляя*»: «*Мстислав же бежа к Новгороду, а Ярополк к Резаню, а Ростиславлюю, м(а)т(е)рь их, и со снохами прияша володимирци*» [*1176, ЛР, арк. 220; т. с. *1176, ЛС-1, арк. 127 зв.]. *Ростиславляя* – андронім, утворений від імені Ростислав. У наведеному фрагменті ідеться про дружину кн. Ростислава Георгійовича Суздальського, матір князів Мстислава і Ярополка Ростиславичів. Офіційне ім'я княгині невідоме.

У літописах виявлений ще один андронім, утворений від імені Ростислав: «*и проводи ю великии к(ѣ)н(а)зь Всеволо(д) <...> и дщи е(г)(о) Всеслава. Ростиславляя*» [*1206, ЛС-1, арк. 244 зв.]; «*и дщи е(г)(о) Всеслава Ростиславляя*» [*1206, ЛР, арк. 244 зв., ствб. 424]. У неофіційному іменуванні компонент *Всеслава* являє собою офіційне ім'я княгині, а компонент *Ростиславляя* є ад'єктивним утворенням від імені чоловіка. Неофіційне іменування вжите щодо Всеслави Всеволодівни, дружини кн. Ростислава Ярославича. Як повідомляє літописець, 1187 року «*Всеволод Георгевиц отдал дщерь свою Всеславу к Чернигову за Ярославича Ростислава*» [*1187, ЛР, арк. 240]. Батьком княгині був Всеволод (Дмитро) Юрійович (Георгійович), більш відомий як Всеволод Велике Гніздо.

Всеволожа (*Всеволожая*) – неофіційне іменування, наявне в літописах під *1205 р. і *1206 р.: «*великая и бл(а)ж(е)ная кн(я)г(и)ни. Всеволожа*» [*1205, ЛР, арк. 244; т. с. *1205, ЛС-1, арк. 245 зв.]; «*пострижеся великая кн(я)г(и)ни. Всеволожа(а) во мнишескии чинь*» [*1206, ЛР, арк. 244 зв.]; «*пострижеса великаа кн(а)г(ы)ни Всеволо(ж)е* (вар. А.: *всеволожая*) *во мнишескии чинь*» [*1206, ЛС-1, арк. 244 зв.]; «*княгини Всеволожа(а)я*» [*1206, ЛР, арк. 244 зв.; т. с. *1206, ЛС-1, арк. 244 зв.]; «*Престависа бл(а)гов(ѣ)рнаа великаа княгыни Всеволожаа*» [*1206, ЛС-1, арк. 244 зв.]. Внутрішня форма пропріального імені Всеволожа «була досить прозорою (*Всеволожь* – субстантивований посесив на -ѣ від особового імені *Всеволодъ*)» [4, с. 279]. *Всеволожа* (офіційне ім'я Анна; хресне ім'я Марія; у чернецтві ім'я Марія; † після 1209) – дружина кн. Всеволода Ярославича. Княгині присвячено розгорнутий панегирик, а унікальний за своєю повнотою її соціально-етичний портрет містить хвалебні епітети-означення *нищелюбица*, *страннолюбица*, *благовѣрныи*, *блаженныи*, *добрыи*: «*бл(а)гов(ѣ)рнаа великаа княгыни Всеволожаа*» [*1206, ЛС-1, арк. 244 зв.]; «*до всѣх презлиха добраа благовѣрная княгини Всеволожая <...> бяше бо и нищелюбица и страннолюбица*» [*1206, ЛР, арк. 244 зв.; т. с. *1206, ЛС-1, ствб. 424]; «*бл(а)ж(е)наа княгыни*» [*1206, ЛС-1, ствб. 425]; «*бл(а)ж(е)ная кн(я)г(и)ни Всеволожа*» [*1205, ЛР, арк. 244]. Такого уславлення кн. Всеволожа була удостоєна не тільки і не стільки завдяки своїй побожності, виявленню милосердя до бідних й роздаванню багатой милостині. Визначальну роль відіграло те, що вона вшановувала єпископів та ігуменів, щиро обдаровувала ченців, виділяла великі кошти на користь монастирів, збудувала церкву.

Під таким самим неофіційним іменуванням *Всеволожа* (*Всеволожаа*) в літописних статтях *1097 р. згадується ще одна княгиня: «*послаша Всеволожою* (вар. РА: *всеволожою княгиню*). *митрополита Николу. к Володимеру*» [*1097, ПВЛ-1, арк. 88 зв.; т. с. *1097, ЛР, арк. 142]; «*Всеволожаа*

же и митрополитъ придоста к Володимеру» [*1097, ПВЛ-1, арк. 80]. Звернення до ширшого контексту дало змогу встановити, що йдеться про Анну Всеволодівну – дочку переяславського, чернігівського, великого київського князя Всеволода Ярославича, онучку кн. Ярослава Володимировича. Янка Всеволодівна (нар. бл. 1068 р., † 1113) «була заручена з візантійським цесаревичем <...> Шлюб не відбувся, Янка повернулася з Візантії черницею. Всеволод Ярославич збудував для дочки окремих Андріївський (Янчин) монастир, де її було поховано. У 1089 р. з Янкою приїхав з Візантії митрополит-скопечъ Іоанн III» [1, с. 456]. Ужито під *1097 р. неофіційне іменування *Всеволожя* (*Всеволожа*) є патронімом і позначає князя Анну Всеволодівну за іменем її батька. В інших літописних статтях ад'єктив Всевожа є присвійним прикметником і не виступає у функції неофіційного іменування, але водночас літописець неодноразово називає інше неофіційне іменування княжни – *Янка* (*Янька*, *Янька*, *Янока*, *ІАнька*): «иде **ІАнька** (вар. Р.: **янька**) [в Грекы **дци**] **Всеволожа**. наре(ч)(е)на. пре(ж)(е). [и] приведе **ІАнка** митрополита» [*1089, ПВЛ-1, арк. 69 зв.]; «иде **Янька** в Грекы, дци Всевол(о)жа, реч(е)ная преже. И приве (у ркп. так!) **Янка** митрополита» [*1091, ЛР, арк. 121]; «преставис(я) **Янка**, дци **Всневоложа**» [*1113, ЛР, арк. 155 зв.]; «Принесе бл(а)говѣрнага князгыни **Елена** князъ **ІАрополка** из гробници в ц(е)рк(о)вь с(вя)та(з)(о) **Аньдрѣа**. положи и оу **ІАнькы**» [*1145, ЛС-1, арк. 104; т. с. *1145, ЛР, арк. 175].

Боярин, київський тисяцький Ян Вишатич (*Іоаннь* (*Янь*) *Вишатичь*) був помітною фігурою; як відзначає П. П. Толочко, «значні народні хвилювання відбулися в 1070–1071 рр. у Ростовській землі. Очолили їх, як і в 1024 р., волхви. Подолавши шлях від Ярослава до Білоозера і зібравши довколо себе близько 300 чоловік, служителі язичницьких культів звинуватили «лучших жен» у тому, що вони узурпували в своїх руках значні продовольчі запаси <...> Повстання було придушено боярином Яном Вишатичем» [3, с. 221]. Літописці називають і офіційне ім'я дружини Яна Вишатича – *Марія*, і хресне ім'я боярині – *Феодосія*: «пришедшоу в домъ Яновъ ко Яневи и женѣ его **М(а)рьи-Феод(о)сии**» [*1091, ЛР, арк. 122 зв.]; «Яновая именовъ **М(а)рья**» [*1091, ЛР, арк. 122 зв.]; «престависъ **ІАнева**. именовъ **М(а)рья**» [*1091, ПВЛ-1, арк. 71]. Крім офіційного та хресного імен дружини Яна Вишатича, у «Повісті минулих літ» фігурує неофіційне іменування боярині – *Яневая* (*Яновая*): «ре(ч)(е) **кму ІАвнана** (вар. РА: **яневая**). кто вѣсть идѣ си ма положатъ» [*1091, ПВЛ-1, арк. 71]; «в се бо лѣто престависъ **ІАнева**» [*1091, ПВЛ-1, арк. 71]; «преставис(я) **Яновая**» [*1091, ЛР, арк. 122 зв.]. Основою для утворення андроніма *Яневая* (*Яновая*) слугувало ім'я боярина, що є нетиповим випадком.

Матронім *Маричиниць* (*Маричичь*) виявлений у складі неофіційного іменування в Лаврентіївському літописі під *1136 р.: «И внукъ Володимеръ **Василко**. **Маричиниць** (вар. РА: **маричичь**) оубьень бы(с)(ть) ту» [*1136, ЛС-1, арк. 101]. Батько Василія (Василька) – «самозванець Лжедіоген, який видавав себе за куропалата Льва Діогена», на Русі його визнали спадкоємцем візантійського престолу [1, с. 459]. По материнській лінії Василько був онуком Володимира Всеволодовича Мономаха. Мати Василька – велика княгиня Марія Володимирівна. Варто звернути увагу на те, що матронім *Маричиниць* (*Маричичь*) утворений не від офіційного імені *Марита*, а від неофіційного іменування *Марица*. У «Покажчику» власних імен, долученому до Лаврентіївського літопису, Василько записаний як *Василій Леонович* [ЛЛ-1, с. 543]. Доля Василька невідома.

Володимир (Дмитрій) Мстиславич (*1132–*1171), син в. кн. Мстислава Володимировича (Мстислава Великого), онук Володимира Мономаха, був трипільським, волинським, вел. київським князем (1167 р., 1171 р.). Суздальський літописець зберіг неофіційне ім'я Володимира Мстиславича – *Володимеръ Мачешичь*: «и **Володимеръ Мачешичь** не оуспѣша» [*1154, ЛС-1, арк. 115 зв.]. За наявними даними, у писемних пам'ятках XI–XIV ст. міститься два вживання слова *мачешичь* у складі власного імені (*Володимеръ Мачешичь*), з яких одне вживання – наведений вище фрагмент Суздальського літопису, друге вживання міститься в записі *1155 р. Іпатіївського літопису («с Володимеромъ Мьстиславичемъ мачешичемъ» – СДРЯ XI–XIV, XIV, 515). За Словником, др. *мачешичь* уживалося зі значенням 'син мачухи' [СДРЯ XI–XIV, XIV, 515]. Гадаємо, це значення потребує певного уточнення. Володимир народився 1132 р., через десять років, як його батько вдруге одружився (одружився 1122 р. «з дочкою новгородського посадника Дмитра Завидича, яка померла після 1169 р.» [1, с. 458]). Цілком очевидно, що др. *мачешичь*, а відповідно і неофіційне іменування *Мачешичь*, означало не 'син мачухи', а 'син другої дружини батька'.

Отже, значний відсоток виявлених у Радзивілівському і Лаврентіївському літописах неофіційних іменувань становлять відтопонімні та відантропонімні іменування князів і княгинь. В XI–XIII ст. спостерігається формування антропонімної норми на рівні відтопонімних неофіційних іменувань князів; у XII ст. накреслюється і протягом XIII ст. закріплюється тенденція заміщувати в антропонімних формулах, введених у некролог, компонент «по батькові» відтопонімним ад'єктивом – неофіційним іменуванням, функціонально і семантично наближеним до офіційного імені-титулу (*Всеславъ Киевський* та ін.). Поряд з іменем князя основна функція відтопонімного ад'єктива – розрізнявальна. Специфічне функціональне навантаження припадає на неофіційні відантропонімні

сімейно-родові іменування, утворені від імені князя – голови роду («*Ольговичи*», «*Володимиричи*» та ін.). У групі відтопонімних і відантропонімних іменувань наявні збіги за способом утворення, що ускладнює ідентифікацію особи (осіб). Індивідуальні відантропонімні іменування репрезентовані андронімами, патронімами, матронімами. Сімейно-родові іменування вжиті щодо нащадків таких князів, як Олег Святославич, Володимир Мономах, Ростислав Мстиславич, Ростислав Георгійович, Всеслав Брючиславич Полоцький та ін. Рідше трапляються іменування, уживані на позначення вій-

ськових дружин князів (Андрія Володимировича, Мстислава Ростиславича). Представлені в літописах андроніми являють собою іменування княгині за іменем князя, відбивають слідування законам літературного етикету, зокрема, підкреслення залежного статусу княгині. Літописи зберегли неофіційні іменування дружин князів Гліба Георгійовича, Ростислава Георгійовича Суздальського, Ростислава Ярославича, Всеволода Ярославича, дружини боярина Яна Вишатича, дочки Всеволода Ярославича. Матроніми належали представникам роду Мономаховичів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Войтович Л. В. Княжа доба на Русі: Портрети еліти / Леонтій Вікторович Войтович. – Біла Церква : Видавець О. Пшонківський, 2006. – 784 с.
2. Межжеріна Г. В. Людина в мовній картині світу часів Київської Русі / Ганна Валентинівна Межжеріна. – К. : Вид. центр. КНЛУ, 2006. – 448 с.
3. Толочко П. П. Київська Русь / Петро Петрович Толочко. – К. : Абрис, 1996. – 360 с.
4. Шульгач В. П. Редукція анлаута як результат занепаду зредукованих (на прикладі літописного *Всьеволожь* та ін.) / В. П. Шульгач // Пам'ятки писемності східнослов'янськими мовами XI–XVIII століть: Матеріали наук. конф. пам'яті Л. П. Жуковської. – К. : Хрещатик, 1995. – С. 279–281.

СКОРОЧЕННЯ НАЗВ ДжЕРЕЛ

- ПВЛ-1 – Повесть временных лет по Лаврентьевскому списку // Полное собрание русских летописей. – М. : Языки русской культуры, 1997. – Т. 1 : Лаврентьевская летопись. – С. 1–286.
- ЛЛ-1 – Лаврентьевская летопись // Полное собрание русских летописей. – М. : Языки русской культуры, 1997. – Т. 1. – 733 с.
- ЛР – Радзивилловская летопись // Полное собрание русских летописей. – Ленинград : Наука, 1989. – Т. 38. – 178 с.
- ЛС-1 – Суздальская летопись по Лаврентьевскому списку 1377 г. // Полное собрание русских летописей. – М. : Языки русской культуры, 1997. – Т. 1 : Лаврентьевская летопись. – С. 289–488.
- ЛСа-1 – Суздальская летопись по Академическому списку сер. XV в. // Полное собрание русских летописей. – М. : Языки русской культуры, 1997. – Т. 1 : Лаврентьевская летопись. – С. 489–540.
- СДРЯ XI–XIV – Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.): В 10 т. – М. : Рус. яз., 1991. – Т. XIV : (изживати – моление). – 559 с.

Hanna Mezhzherina

The unofficial naming of secular lords in the Radzivill and the Lavrenty chronicles

Summary. The research focuses on the analysis of unofficial from-toponym and from-anthroponym naming of Kyiv Rus' secular lords. The connections between unofficial naming and real people has been reconstructed, the functional purpose and motivational basis of family-and-clan and individual naming were disclosed. The formation of anthroponymical norm on the level of from-toponym unofficial naming of Dukes has been investigated.

Key words: unofficial naming, Kyiv Rus', Grand Duke, chronicle.

Одержано 24.05.2016 р.